

บทที่ 1

บทนำ

1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ระบบการแพทย์พื้นบ้านเกิดขึ้นบนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติในจารีตแบบดั้งเดิมที่คนยังยอมรับอำนาจของธรรมชาติและอำนาจเหนือธรรมชาติ การจัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนบนพื้นฐานโลกทัศน์ดังกล่าวเพื่อให้คนสามารถเข้าถึงทรัพยากรได้อย่างทั่วถึง และเพื่อสืบทอดสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์อย่างยั่งยืนและมากที่สุด¹ การแพทย์พื้นบ้าน นับว่าเป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่าของท้องถิ่นซึ่งมีมาตั้งแต่โบราณกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อหรือประสบการณ์ของท้องถิ่นมีการสืบทอดหลากหลายกระบวนการ ทั้งการถ่ายทอดโดยตรงระหว่างครูกับศิษย์ และการถ่ายทอดกันภายในครอบครัวจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน ซึ่งยังไม่มีระบบแบบแผนการเรียนการสอนที่แน่นอน มีความหลากหลายและมีความเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไปตามแต่ละสังคม วัฒนธรรม และกลุ่มชาติพันธุ์ รูปแบบการแพทย์พื้นบ้านมีทั้งการใช้ยาสมุนไพร การนวด การผดุงครรภ์ ตลอดจนการรักษาทางจิตใจโดยใช้พิธีกรรมหรือคาถาต่าง ๆ องค์ความรู้ของการแพทย์พื้นบ้านประกอบไปด้วยทั้งที่เป็น ตัวหมอพื้นบ้าน ตำรา พันธุ์พืชที่ใช้เป็นยา สมุนไพร วิธีการการรักษาโรค ตลอดจน สังคมวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต ดังเหล่านี้ล้วนมีความสำคัญและเป็นสิ่งล้ำค่าที่ควรจะต้องเก็บรวบรวม อนุรักษ์ ฟื้นฟู และส่งเสริมให้อยู่คู่กับชุมชนเพื่อเป็นมรดกต่อลูกหลานในการสืบทอดองค์ความรู้ต่อไป

ปัจจุบันผลพวงของเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ส่งผลกระทบต่อการลดลงของการใช้สมุนไพรและความสำคัญของการแพทย์พื้นบ้าน ทำให้เกิดการสูญเสียรากฐานทางภูมิปัญญาอันมีมาแต่ดั้งเดิม ดังที่ ชงชัย สารสกุล (2538: 13) กล่าวว่าภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์และการเรียนรู้มายาวนาน องค์ความรู้ต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกด้านทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม ระบบการผลิต และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยหมายถึงเรื่องของการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ และการฟื้นฟู ดังนั้นเมื่อชุมชนได้สูญเสียรากฐานทางภูมิปัญญา ย่อมส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต การดำรงชีวิต ระบบการผลิต ตลอดจนวัฒนธรรมชุมชนในเรื่องของ ความเชื่อ ประเพณี โครงสร้างทางสังคม นำไปสู่การสูญเสียซึ่งการพึ่งตนเองทางภูมิปัญญา ทำให้ชุมชนไม่สามารถ

¹ เลิศชาย ศิริชัย และอุดม หนูทอง. 2544. กว่าจะมาเป็นแพทย์พื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์. หน้า 48.

พึ่งพาตนเองทางสุขภาพอนามัย จึงจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงรากเหง้าของภูมิปัญญาหรือระบบคิดที่ชุมชนมีต่อการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพตนเองที่มีมาแต่โบราณกาล เพื่อจะได้เห็นถึงระบบการผลิต การใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ และการส่งเสริมฟื้นฟูความหลากหลายของวิธีการต่าง ๆ ที่กลุ่มชาติพันธุ์ของตนได้ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูง ชุมชนต้องสามารถพึ่งพาตนเองทางสุขภาพมากกว่าคนพื้นราบเนื่องจากการเดินทางทุรกันดาร

ชาวม้งในศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย ตำบลแม่แรม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา ทำไร่เป็นหลักและรับจ้างในภาคเกษตรกรรม หลังฤดูเก็บเกี่ยวก็จะออกไปรับจ้างชาวพื้นเมือง หรือชาวไทยพื้นราบ ในบริเวณตัวอำเภอหรือในตัวเมืองเชียงใหม่หรือแม้แต่ต่างจังหวัด ชาวม้ง มีวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และภาษาที่เป็นของตนเอง มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และขยันขันแข็งในการทำงาน มีการนับถือผีหรือวิญญาณบรรพบุรุษ ซึ่งเชื่อว่าจะปกป้องดูแลคุ้มครองสมาชิกทุกคนในครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่ให้เกิดการเจ็บป่วย ด้านสุขภาพ ชาวม้งใช้พิธีกรรมต่าง ๆ องค์ความรู้การแพทย์พื้นบ้านภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการรักษาอาการ จากการสำรวจพื้นที่หมู่บ้านหนองหอย เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม 2551 พบว่ามีแม่ค้าชาวม้ง เดินทางมาจากประเทศลาวเอาของต่าง ๆ มาขาย รวมทั้งรากไม้ ที่เป็นยาแก้โรคมดลูกของผู้หญิง เขาควายสำหรับขจัดปดเป่าไล่ผีและจากการสัมภาษณ์หมอพื้นบ้านพบว่าชาวบ้านยังรักษาโรคโดยใช้วิธีการแพทย์พื้นบ้านภายในชุมชน

ถึงแม้จะมีการก่อตั้งศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่มีพระราชประสงค์จะแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับงานด้านการเกษตร การปลูกพืชและการทำไร่เลื่อนลอย โดยให้หาพืชเมืองหนาวมาปลูกทดแทน ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทำให้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างของชาวม้งบนดอยเปลี่ยนไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปลูกพืชผักทดแทน แต่ผู้วิจัยพบว่าการรักษาโรคแบบพื้นบ้านยังปรากฏอยู่ ผู้วิจัยมีคำถามเพิ่มเติมว่า ในการผลิตการเกษตรแบบใหม่ของชาวม้ง รวมทั้งบริบทของสังคมสมัยใหม่จะมีผลต่อการใช้พืชผักสมุนไพรของชาวม้งและการแพทย์พื้นบ้านในโครงการหลวงหนองหอยหรือไม่อย่างไร

ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นถึงความสำคัญขององค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านและภูมิปัญญาที่ชาวม้งได้นำมาใช้ในการรักษาอาการเจ็บป่วยและการดูแลสุขภาพตนเอง ซึ่งทำให้ชาวม้งสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านการรักษาพยาบาลได้ระดับหนึ่ง เป็นสิ่งที่น่าเสียดายมากหากองค์ความรู้ด้านการรักษาพยาบาลพื้นบ้านจะถูกละเลย หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านของชุมชนถูกแทนที่ด้วยความรู้สมัยใหม่ จนทำให้ลูกหลานของชุมชนเสื่อมความเชื่อถือศรัทธา นั้นย่อมหมายถึงชุมชนจะขาด

ภูมิคุ้มกัน ในที่สุดก็สูญเสียความเป็นตัวตนไปด้วย ซึ่งจะทำให้มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจสังคมตามมาเรื่อย ๆ ดังนั้นโครงการนี้จึงต้องการที่จะศึกษาและรื้อฟื้นความรู้ด้านการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน รวมถึงกระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านของชาวม้งในพื้นที่พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเป็นการรวบรวมองค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพตนเองซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ส่งเสริมและปรับประยุกต์ให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคงอยู่และสามารถพัฒนาผสมผสานกับความรู้ทางการแพทย์แผนปัจจุบัน อันจะช่วยส่งเสริมศักยภาพในการใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้ของประชาชนในชุมชน ให้มีความสามารถในการดูแลสุขภาพตนเองบนรากฐานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเป็นการประหยัดค่าใช้จ่าย ซึ่งสอดคล้องกับแนวพระราชดำริที่เน้นวิถีการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เน้นให้ชุมชนใช้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์สูงสุดและสามารถจัดการกับทรัพยากรในท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาองค์ความรู้ทางด้านการแพทย์ชาวม้ง
- 2) เพื่อศึกษาแบบแผนและการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวม้ง

3. ประโยชน์ที่ได้รับ

- 1) ได้ทราบถึงองค์ความรู้ทางด้านการแพทย์ชาวม้ง
- 2) ได้ทราบถึงแบบแผนและการเปลี่ยนแปลงกระบวนการในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวม้ง

4. คำถามหลักของการวิจัย

- 1) องค์ความรู้ทางด้านการแพทย์ชาวม้ง
- 2) แบบแผนและการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการในการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาโรคและการดูแลสุขภาพตนเองของชาวม้งเปลี่ยนไปอย่างไรบ้างเมื่อมีความเจริญเข้ามาสู่ชุมชน

5. กรอบแนวคิดของโครงการวิจัย

6. ขอบเขตของการวิจัย

1) ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาครั้งนี้มุ่งศึกษาถึงการแพทย์พื้นบ้านของชาวม้ง บทบาท ตลอดจนรูปแบบและการเปลี่ยนแปลงที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่

2) ขอบเขตด้านประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาในครั้งนี้คือ กลุ่มประชากรชาวม้งในเขตรับผิดชอบของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่

3) ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ครอบคลุมเขตพื้นที่ในความรับผิดชอบของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย ตำบลแม่แรม อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่

7. เครื่องมือและวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) การสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูลจะใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นรายบุคคล (Individual Interview) และเป็นกลุ่ม (Group Interview) ทั้งโดยใช้แบบสอบถามและไม่ใช้แบบสอบถาม ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์จะใช้ผู้สัมภาษณ์คนเดียวหรือหลายคน ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งจะพิจารณาตามความเหมาะสมและสถานการณ์ว่าจะสัมภาษณ์รูปแบบใด

2) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ใช้เทคนิคในการสังเกตทั้งแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมนี้สภาพแวดล้อมเป็นตัวกำหนดรูปแบบ และกระบวนการทำงาน

3) การสนทนากลุ่ม (Group Discussion) มีการกำหนดกลุ่ม สถานที่ เวลา และหัวข้อที่จะสนทนา เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ได้มาจากกลุ่มคนที่มีความชำนาญเฉพาะเรื่อง โดยแต่ละเรื่องจะต้องพิจารณาองค์ประกอบเรื่องเวลา และสถานที่ที่เหมาะสม

4) การจัดเวทีชุมชน การจัดเวทีชุมชนจะพิจารณาความเหมาะสมในประเด็นที่จะนำเสนอ เพื่อให้มีการระดมความคิดเห็นและมีการเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการเสนอความเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนต่อไป

8. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

การประมวลผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีการตามแนววิถีทางสังคมศาสตร์ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ

9. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

1) ขั้นเตรียมการ

1.1 ทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการแพทย์พื้นบ้าน

1.2 จัดทำแบบสอบถามข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและข้อมูลด้านการแพทย์พื้นฐานของชุมชน

1.3 พัฒนาเครื่องมือในการทำวิจัย เตรียมความพร้อมทีมวิจัยและแกนนำชุมชน

2) ขั้นดำเนินการ

2.1 จัดเวทีชุมชนเพื่อระดมความคิดจากกรอบวิจัย

2.2 สัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านในชุมชนบ้านหนองหอยเพื่อทราบข้อมูลในการรับการรักษา

โรคเมื่อเจ็บป่วย

2.3 สัมภาษณ์ผู้ที่เป็นแพทย์พื้นบ้านชาวม้ง เพื่อทราบแนวทางและวิธีการรักษาโรคให้แก่ชาวบ้านในชุมชนหนองหอย

2.4 จัดเวทีสนทนากลุ่ม (Group Discussion) ระหว่างนักวิจัยและกลุ่มชาวบ้าน หลังจากได้ข้อมูลเพื่อกลั่นกรองข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

3) ประเมินผลและเขียนรายงานการวิจัย

3.1 นำข้อมูลที่ได้จากการดำเนินงานทั้งหมดมาเรียบเรียง วิเคราะห์

3.2 ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากการศึกษาร่วมกับกลุ่มแกนนำชุมชน ผู้ทรงคุณวุฒิและที่ปรึกษา

3.4 จัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

4) นำเสนอผลการวิจัยต่อชุมชน

4.1 จัดเวทีชุมชนเพื่อนำเสนอผลการวิจัยให้ชุมชนได้รับทราบร่วมกัน

4.2 ตีพิมพ์รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เพื่อนำเสนอแก่สาธารณชน

